

ДОСВІД АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

ЯРОШЕНКО А.С.,
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ»

У статті проведено дослідження та аналіз антимонопольного регулювання банківської діяльності в Україні. Автором виявлено основні особливості підтримки конкуренції, антимонопольного законодавства, сформульовано проблеми та питання, які потребують подальшого розвитку. У статті здійснюється порівняння російського та українського досвіду з підтримки конкуренції на ринку банківських послуг.

The experience of antitrust regulation in the banking market of Ukraine. In this paper a study and analysis of antitrust regulation of banking activities in Ukraine. The author reveals the main features of support for competition, antitrust laws, formulate problems and issues requiring further development. The article made a comparison of Russian and Ukrainian experience in support of competition in the banking market.

Постановка проблеми. Протягом останніх років на ринку банківських послуг спостерігається зростання кількості випадків антиконкурентних узгоджених дій комерційних банків, підвищення концентрації банківського капіталу, зловживання домінуючим становищем на ринку. У свою чергу це призводить до зникнення у великих банків стимулів до покращення якості послуг та розширення асортименту банківських продуктів, впровадження новітніх технологій, а також до зростання цін.

Так, це підтверджується наступними статистичними даними. Станом на 01.01.2010 р. більше 60% роздрібного кредитного портфелю зосереджено у першій десятці комерційних банків України, а також 48% позик фізичним особам належить п'яти найбільшим вітчизняним фінансових установ. При цьому, першим десяти банкам належало половина всіх активів вітчизняної банківської системи. Зазначені показники свідчать про високу концентрацію капіталу на ринку банківських послуг.

З огляду на ситуацію, що склалася в банківській системі України, актуальним є проведення аналізу антимонопольного

регулювання в Україні з метою визначення основних проблем та розробки рекомендацій стосовно підтримки конкуренції та уникнення монополізації ринку.

Аналіз останніх наукових досліджень. Свій доробок у дослідження проблем конкуренції на ринку банківських послуг внесли такі вітчизняні вчені, як Я.Базилюк, Г.Голобокова, Т.Клименко, Л.Піддубна, С.Нечаєв, В.Дехтярева, В.Лобанів, В.Павлова. Серед закордонних дослідників відзначимо наступних: Т.Ахмадалієв, Г.Бобровников,, В.Золотогоров, А.Клебанов, Ф.Котлера, А.Мовсесян, М.Портер, Ю. Уткін, Р.Фатхутдинов, А.Юданов).

Мета роботи – проведення якісного аналізу антимонопольного регулювання держави на ринку банківських послуг України, розробка рекомендацій щодо удосконалення забезпечення банківської конкуренції з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом, під впливом світової фінансової кризи, а також ряду угод злиття та викупу банків конкуренція в банківському секторі значно похитнулася. В економічній теорії не існує одностайної думки стосовно взаємозв'язку стабільності та конкуренції на ринку банківських послуг. Проте дослідження та розробки провідних світових дослідницьких організацій (наприклад, Центр досліджень економічної політики [1]) показують, що питання стабільного функціонування та підтримки конкурентного стану банківської системи є нерозривно зв'язаними.

Друге питання, пов'язане з досліджуваною проблемою, полягає в тому, чи конкурентні відносини стосуються виключно ринку депозитів, або ж і активів банківських установ. У країнах з високим рівнем розвитку економіки підтримка конкуренції на належному рівні є важливим завданням державних органів.

Таким чином, реалізація антимонопольної політики в банківській сфері потребує значної уваги з боку державного регулювання. Саме конкуренція сприяє створенню таких умов, які б задовольняли потреби клієнтів в повному обсязі на якісному рівні.

Розглянемо особливості державного регулювання конкуренції на ринку банківських послуг України. Так, у нашій

країні функція реалізації антимонопольної політики держави покладена на Антимонопольний комітет України. Даний орган, наділений спеціальним статусом, здійснює наступні завдання стосовно підтримки конкуренції в економіці країни:

— контролює дотримання конкурентного законодавства всіма суб'єктами господарської діяльності України, у тому числі суб'єктами банківської діяльності;

— контролює концентраційні та інші узгоджені дії ринкових суб'єктів;

— контролює процеси ціноутворення на послуги;

— сприяє розвитку добросовісних конкурентних відносин [2].

Сфера впливу Антимонопольного комітету як підзвітного Верховній Раді державного органу розповсюджується на всіх суб'єктів економіки, в тому числі й на комерційні банки, маючи основною метою забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності.

Конкурентна політики держави базується на таких основних нормативно-правових актах, як: Закон України «Про захист економічної конкуренції», Закон України «Про Антимонопольний комітет України», Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» та інші нормативні акти, прийняті відповідно до цих законів.

Що стосується Національного банку України, то він здійснює опосередковане регулювання конкуренції за допомогою нормативно-правових актів, які включають певні рекомендації або обмеження щодо діяльності банківських установ.

Аналіз антимонопольної діяльності в банківській сфері України дозволив зробити наступні висновки:

— у вітчизняному законодавстві відсутні закони, які регулюють захист конкуренції саме на ринку банківських послуг;

— у нашій країні відсутні методики визначення рівня конкуренції та концентрації комерційних банків. Так, існуюча Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку [3] не передбачає проведення глибокого аналізу та динамічної оцінки конкурентного стану в банківській системі, визначення банків, які мають домінуюче становище тощо.

Так, згідно з нинішнім законодавством, детермінується лише

те, в якій ситуації установа вважається монопольною (домінуючою) на ринку. На практиці ж цього не достатньо.

Іншим недоліком вітчизняної антимонопольної політики є неврахування фактів злиття, об'єднання банків як антиконкурентних дій.

Говорячи про регулювання консолідаційних процесів в банківському секторі України, необхідно зауважити, що дана процедура ускладнюється як бюрократизацією процесу, так і його недосконалістю. Як відомо, об'єднання комерційних банків згідно з вітчизняним законодавством може здійснюватися двома шляхами:

- консолідація банків зі створенням нової установи;
- приєднання одного банку до іншого.

Перший із вказаних способів майже не використовується в Україні через його значну витратність. Що стосується другого способу, то і його практичне впровадження стикається з рядом проблем, серед яких відзначимо складність реалізації та високий рівень бюрократизації.

Отже, серед цілей вдосконалення державної антимонопольної політики на фінансовому ринку слід визначити спрощення реалізації консолідаційних процесів у банківській сфері та впровадження системи моніторингу за цими процесами. Так, використовуючи існуючі теоретичні розробки стосовно оцінки рівня концентрації комерційних банків, в Україні доцільним є створення повноцінної системи моніторингу у статичні та динамічні таких показників як індекс Херфіндаля-Хіршмана, показник концентрації трьох найбільших банків, індекс Гола-Тайдмана, індекс Джині, коефіцієнт відносної концентрації, індекс Ремо-Лінда [4]. Проведення безперервного антимонопольного моніторингу на ринку банківських послуг дозволить вчасно застосовувати інструменти та заходи регулювання антиконкурентних дій.

На нашу думку, при дослідженні конкуренції у вітчизняному банківському секторі важливим питанням є визначення суб'єктів, відповідальних за реалізацію антимонопольної політики та підтримку конкурентного середовища. Як уже було зазначено вище, дані повноваження у сфері фінансово-кредитних установ, як і інших суб'єктів господарювання, безроздільно належать

Антимонопольному комітету України.

У цьому випадку, вітчизняне конкурентне законодавство, що стосується ринкових суб'єктів, розповсюджується і на комерційні банки. Виключення становлять тільки нормативно-правові акти (положення, постанови), випущені Національним банком України. Проте сам НБУ не є органом антимонопольного нагляду та регулювання. Так, у Законі України «Про Національний банк України» [5] не визначено підтримку конкуренції на ринку банківських послуг метою банківського нагляду. Основною банківського нагляду є забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Очевидно, що через механізм вхідних бар'єрів, систему нормативів та обов'язкових умов діяльності комерційних банків України НБУ здійснює регулювання конкуренції на вітчизняному ринку. Крім того, безумовно, існує прямий зв'язок між конкуренцією та стабільністю банківської системи країни. Проте ми не можемо однозначно стверджувати, що забезпечення конкурентних умов між банками наразі є прямою відповідальністю НБУ. Забезпечення конкурентних умов на ринку банківських послуг доповнює комплекс заходів з нагляду та регулювання стабільної діяльності комерційних банків, посилюючи вплив ринкових заходів впливу центрального банку. На думку С.-Я. Парка [6] це відбувається двома шляхами:

1) високий рівень конкуренції на ринку дає можливість клієнтам та інвесторам вибрати банк, який має найбільш надійну систему менеджменту. Відповідно, комерційні банки отримують стимули до створення ефективної інституціональної системи управління, а механізми регулювання ринку стають більш дієвими. Отже, більш жорсткий нагляд за діяльністю суб'єктів ринку банківських послуг сприяє впровадженню новітніх методів ризик-менеджменту, антикризового управління та інших елементів діяльності банку;

2) загострення конкуренції стимулює персонал банку до розвитку умінь та навичок, рівня знань у фінансовій та банківській сферах. Крім того, з'являється змагальний характер діяльності банків на ринку, що в свою чергу сприяє використанню новітніх інформаційних технологій, ефективному управлінню власними ризиками. Разом такі дії сприятимуть зростанню загальної стабільності банківської системи країни.

З іншого боку, конкуренція банків значно відрізняється від конкуренції на інших ринках – товарних чи фінансових. І, відповідно, є некоректним застосування однакових інструментів та шляхів регулювання для всіх ринкових суб'єктів. В українському законодавстві відсутня нормативно-правова база антимонопольного регулювання конкурентних відносин між банківськими установами. Таким чином, вбачається необхідним розробка та впровадження в дію Закону України «Про захист конкуренції та антимонопольне регулювання діяльності на ринку банківських послуг», який визначає мету, основні принципи, інструменти виявлення та запобігання антиконкурентних дій, методологію оцінки конкуренції на ринку банківських послуг.

На нашу думку, з огляду на розглянуті аспекти, державна політика підтримки конкуренції та антимонопольного регулювання на ринку банківських послуг має реалізовуватись Національним банком. У даному контексті корисним вбачається досвід Російської Федерації стосовно організаційної структури реалізації антимонопольної діяльності в банківській сфері. По-перше, регулювання конкуренції в банківському секторі базується на Федеральному законі «Про захист конкуренції на ринку фінансових послуг» [7]. По-друге, основним суб'єктом антимонопольного регулювання та розвитку банківської конкуренції є Центральний банк Російської Федерації. Його завдання як антимонопольного органу включають в себе:

- сприяння розвитку та підтримці конкуренції на ринку фінансових послуг;
- недопущення, припинення недобросовісної конкуренції;
- обмеження випадків зловживань домінуючим становищем комерційних банків на ринку;
- державний контроль та моніторинг за дотриманням антимонопольного законодавства на ринку банківських послуг;
- контроль за реалізацією угод злиття, приєднання та поглинання комерційних банків, придбанням корпоративних прав або активів фінансово-кредитних установ.

Говорячи про взаємозв'язок банківського нагляду та підтримки конкуренції між банками, серед досліджених країн (Польща, Корея, Чілі, Канада, Японія, Німеччина, Велика Британія, Угорщина) [8] орган, відповідальний за банківський

нагляд не має регулювання конкурентних відносин своєю метою. Винятком є Угорщина, де Управління фінансового нагляду визначає в якості однієї з цілей підтримку добросовісної регулюємої ринкової конкуренції.

Державне антимонопольне регулювання на ринку банківських послуг повинно передбачати методiku оцінки рівня конкуренції між комерційними банками, затверджену законодавчу. Така методика має враховувати особливості банківської системи України, а також бути здатною реально оцінити та виявити випадки концентрації, зловживання домінуючим становищем, антиконкурентні злиття та поглинання банківських установ тощо.

Так, у Росії Міністерством з антимонопольної політики та підтримки підприємництва розроблено Методичні рекомендації щодо порядку проведення аналізу та оцінки стану конкурентного середовища на фінансових ринках [9]. Даний документ розроблено з урахуванням специфіки ринку банківських послуг, пропонуючи наступний алгоритм аналізу й оцінки конкуренції:

- 1) визначення продуктових меж ринку;
- 2) визначення географічних меж ринку;
- 3) визначення інституційних меж ринку (організацій, які надають подібні послуги);
- 4) аналіз бар'єрів входу на ринок;
- 5) визначення стану конкурентного середовища на регіональних ринках (передбачає розрахунок коефіцієнтів ринкової концентрації CR-3 та Херфіндала-Хіршмана);
- 6) аналіз тарифної політики.

Як бачимо, російськими антимонопольними органами було частково застосовано досвід розвинутих країн, зокрема у сфері визначення релевантних ринків.

Підвищенню ефективності конкурентної політики сприятиме також створення системи відповідальності у випадку порушення антимонопольного законодавства. Відповідальні органи можуть застосовувати певні заходи з метою зменшення випадків порушення та їх профілактики. Слід зазначити, що інструменти регулятивного впливу НБУ на вітчизняні комерційні банки (обов'язкові нормативи, вимоги до розміру статутного капіталу, заходи монетарної політики тощо) та вхідні бар'єри (наприклад, контроль за ліцензуванням та реєстрацією

комерційного банку) на ринок банківських послуг мають безпосередній вплив на рівень конкуренції, на підтримку конкурентних відносин між комерційними банками.

Висновки. Підсумовуючи, хотілося б ще раз підкреслити, що, на нашу думку, між конкуренцією та стабільністю банківської системи та економіки в цілому існує прямий зв'язок. Конкуренція сприяє підвищенню якості банківських послуг, розвитку ринку банківських послуг. Тому забезпечення умов добросовісної конкуренції державою має бути одним із основних пріоритетів в нашій країні.

Аналіз державного антимонопольного регулювання в Україні дозволив виявити ряд недоліків та проблем, які потребують подальшого розвитку:

— формування механізми антимонопольного регулювання стосовно банківництва;

— розробка нормативно-правових актів, які б регулювали конкуренцію саме на ринку банківських послуг;

— передача повноважень з антимонопольного регулювання Національному Банку України як основному регулятору комерційних банків;

— формування системи впливу на порушників конкурентного законодавства в банківській сфері.

На нашу думку, перераховані напрямки мають отримати подальшого теоретичного та практичного дослідження, враховуючи як досвід державного антимонопольного регулювання в країнах з високим рівнем розвитку, так і специфічних особливостей української банківської системи.

Література.

1. Beck T., Bailing Out the Banks: Reconciling Stability and Competition / T. Beck, D. Coyle, M. Dewatripont, X. Freixas, P. Seabright [Electronic Resource] / Centre for Economic Policy Research. – Regime of Access : http://www.cepr.org/pubs/other/Bailing_out_the_banks.pdf.

2. Про Антимонопольний комітет України :закон України від 26 листопада 1993 р. № 3659-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. –1993. - №50.– С. 472.

3. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку.

4. Лобозинська С. Антимонопольне регулювання банківської діяльності / С. Лобозинська // Економіка регіон. – 2009. - № 1 (20). – С. 185 – 187.

5. Про Національний Банк України: закон України від 20.05.1999 № 679-XIV [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу:

http://www.bank.gov.ua/B_ZAKON/law_NBU.pdf.

6. Парк С.-Я. Банковское регулирование в странах с переходной экономикой: Должны ли мы бояться конкуренции? / С.-Я. Парк [Электронный ресурс] / Организация Экономического Сотрудничества и Развития. – Режим доступа:

http://www.oecdru.org/rusweb/rusfeder/5/15/cynyoung_rus.htm

7. О защите конкуренции на рынке финансовых услуг : Федеральни закон от 23 июня 1999 г. N 117-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://femida.info/26/fzozknrfu009.htm>

8. Хюпкес Е. Механизмы подотчетности органов регулирования финансового сектора / Е. Хюпкес, М. Квинтин, М. У. Тэйлор // Вопросы Экономики (Международный Валютный Фонд). – 2006. – № 39. – 34 с.

9. Справка об анализе рынка потребительского и ипотечного кредитования [Электронный ресурс] / Федеральная антимонопольная служба. – Режим доступа :

http://www.fas.gov.ru/analytical-materials/analytical-materials_1750.html